

**ФАХОВА СОЦІАЛЬНА РОБОТА:
10 РОКІВ УТВЕРДЖЕННЯ В НАУКМА
ТА ПОЗА НЕЮ**

Соціальна робота і радянське соціальне забезпечення

Соціальна робота — відносно нова практична діяльність і академічна дисципліна в Україні. Їй властива орієнтація не тільки на допомогу в розв'язанні соціальних проблем окремої людини чи групи людей, а й розвиток у них здатностей подолати труднощі й виробляти навички самодопомоги. Фундаментальними у соціальній роботі є принципи соціальної справедливості та дотримання прав людини. Як самостійний вид діяльності вона утвердилася у нашій країні нещодавно — в середині 1990-х років.

І хоча в україномовній літературі можемо зустрітися з тим, що відлік її як специфічної галузі знань починається ледь не від часів дохристиянської Київської Русі [1; 2], не варто ототожнювати споконвічну доброчинність як таку з професійною діяльністю спеціально підготовлених фахівців, котрі застосовують наукові, базовані на знаннях і перевірені практикою, моделі та підходи. Так само важко віднести до фахової соціальної роботи ті заходи із соціального захисту людей похилого віку, дітей-сиріт та інших уразливих груп, які здійснювалися різними радянськими відомствами — соціального забезпечення, охорони здоров'я, народної освіти, внутрішніх справ. Насамперед, філософія та практика тієї допомоги суттєво відрізнялися за своїми цінностями від того, що в західних країнах розуміють як соціальну роботу.

За висновками дослідників, за радянських часів система соціальної допомоги була віддана на відкуп чиновникам, і соціальні проблеми людей або не розв'язувались, або ігнорувались з ідеологічних міркувань, а державна система соціальної допомоги, створена за відсутності благодійних організацій, обмежувалася рамками соціального забезпечення й надавала мінімум соціальних Гарантій [3].

На думку британського фахівця Уолтера Лоренца, комуністичні режими схильні «патологізувати» соціальні проблеми [4], що, зокрема, виявлялося у відсутності нестационарних соціальних служб для багатьох груп населення (люди похилого віку та інваліди або опинялися у великому будинку-інтернаті переважно медичної орієнтації, або доглядалися родичами, тривалий час перебуваючи у госпіталях або психіатричних лікарнях; людей із залежністю від психоактивних речовин відправляли на примусове лікування). При цьому дані щодо дитячої смертності, злочинності, наркоманії належали до розряду державних таємниць [5].

Ця радянська система соціального забезпечення, фінансована з державного бюджету, була далекою від ідеальної. Вона була безадресною й ґрунтувалася на патерналістській моделі [6]. Тим часом педагоги у школах, лікарі в медичних закладах займалися невласливими їм функціями, які в розвинених країнах традиційно відносяться до компетенції соціальних працівників.

У СРСР не існувало спеціальної освіти для соціальних працівників, бо вважалося, що соціалістичні відносини, мовляв, самі по собі дають змогу позбутися таких проблем, як злочинність, алкоголізм, психічні захворювання, бідність та злидні [7]. Навіть так звані соціальні стаціонарні заклади не мали професійно підготовлених соціальних працівників. Замість науково-теоретичного підґрунтя система соціального захисту послуговувалася урядовими постановами та партійними документами, що й визначали ті типи клієнтів, котрі потребують допомоги.

Мій власний нетривалий досвід учителювання у «звичайній» школі-інтернаті в обласному центрі дозволяє з упевненістю говорити, що в ті «добрі часи» відчувалася гостра потреба в соціальних працівниках та в соціальних службах. Бо в тій школі навчалися (а здебільшого й мешкали там постійно або, принаймні, перебували п'ять днів на тиждень) діти, чиї батьки зловживали алкоголем або наркотиками, діти, чиї батьки через поганий стан здоров'я або асоціальну поведінку були не в змозі доглядати за ними (через другий шлюб,

переїзд на інше місце проживання тощо) або чиї призначені після смерті батьків опікуни, отримавши квартиру дітей у своє розпорядження, радо прагнули спекатися цих самих дітей. У моєму класі були діти з мандрівних циганських родин, діти з розумовою відсталістю, чиї батьки не схотіли відправити їх до «спеціалізованого» інтернату за 50 кілометрів від міста, діти з агресивною поведінкою, котрих не схотіли терпіти у звичайній школі, а також інші дітлахи, котрі самі потребували корекції поведінки, психологічного консультування, соціальної реабілітації, налагодження стосунків з родиною, або ж їхні батьки були потенційними клієнтами соціальної роботи. Проте, в школі-інтернаті працювали лише вчителі та вихователі, але аж ніяк не психологи, соціальні педагоги чи соціальні працівники. І я зі своєю філологічною освітою виявилася не готовою до ролі вчителя й вихователя такої школи, адже методик роботи із соціально вразливими групами дітей мене ніхто не навчав, та й загалом існування такої групи людей стало для мене шоковим «відкриттям». Про зарубіжний досвід функціонування численних соціальних служб, які б могли долучитися до розв'язання дитячих проблем, я дізналася років через десять, коли потрапила на стажування до Великої Британії... Це — лише один, суто особистий приклад, а їх можна навести безліч і щодо інших потенційних груп клієнтів у соціальній роботі.

І ось саме за такої відсутності усього — сучасних соціальних служб, стандартів соціальних послуг, посад соціальних працівників,

відповідних навчальних курсів і фахової україномовної літератури — 1994 року в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» постала Школа соціальної роботи — перша в Україні післядипломна програма із соціальної роботи, яка випередила розвиток практики соціальної роботи й справила значний вплив на науково-практичну інституціоналізацію нового фаху як важливої царини реалізації гуманістичних установок та метацінностей громадянського суспільства. Ця стаття має на меті дати уявлення про перебіг становлення Школи соціальної роботи, ті проблеми й перешкоди, які виникали на шляху її розвитку й зумовлювались відсутністю глибинного розуміння сутності фаху представниками соціальної сфери та академічних кіл. Ідеться про проблеми, типові для утвердження в Україні нових напрямів освіти.

Біля витоків професіоналізації

Чому саме Києво-Могилянська академія наважилася взятися за освітню новачку, що, безумовно, випереджала попит українського ринку праці, не вписувалась у чинні на той момент Державні класифікатори професій і не мала власних досвідчених вчителів?

Академія, що стрімко відроджувалася з історичного небуття, прагнула збудувати «класичний» університет із сучасним переліком спеціальностей. А в багатьох країнах світу соціальних працівників більше, ніж учителів, правників чи лікарів, отож відділення соціальної роботи посідають важливе місце в структурі навчальних закладів. Наприклад, в університеті Північної Кароліни в Пембруці (СІЛА), де мені довелося проходити стажування у рамках програми академічних обмінів, серед усіх випускників бакалаврських програм найбільшу частину становили ті, хто обрав як основний чи додатковий фах саме соціальну роботу.

Отже, свого часу (в 1992-993 роках), коли формувалася та уточнювалася освітньо-наукова концепція Києво-Могилянської академії, її керівництво активно вивчало досвід закордонних університетів і, зокрема, можливості навчання соціальних працівників. Адже за часів соціально-економічної кризи (а саме її тоді переживала Україна) потреба вразливих груп у соціальній підтримці зростає, і соціальна робота фактично виконує роль амортизатора соціальних струсів.

Однак не тільки Академія зацікавилася новим для України фахом. У Києві діяла програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», впроваджувана Міжнародним фондом «Відродження», в якій, зокрема, брав участь британський фахівець Теодор Шанін, один із фундаторів навчання соціальної роботи в Росії. Активним учасником програми був і відомий правозахисник, виконавчий секретар Асоціації психіатрів України Семен Глузман. І саме ця Асоціація першою в нашій країні видала низку перекладів закордонних книжок із

соціальної роботи, за якими й нині цей фах викладають у багатьох навчальних закладах.

Важливу роль у розвитку соціальної роботи як навчальної дисципліни та наукової галузі відіграв українсько-британо-португальський проект Темпус-Тасіс «Соціальна робота в Україні» (1994-1997 роки). Завдяки гранту Європейського Союзу до Школи соціальної роботи Києво-Могилянської академії, офіційно створеної у вересні 1994 року й очолюваної Володимиром Полтавцем, приїхали відомі закордонні фахівці (Шуламїт Рамон, Стівен Шардоу, Фернанда Родрігес та ін.), які викладали студентам і ділилися досвідом з українськими колегами. Тут проводилися міжнародні науково-практичні конференції, організовувалося стажування студентів і викладачів за кордоном. Оскільки проект було підтримано на урядовому рівні, це дозволило ввести нову спеціальність у перелік Міністерства освіти й таким чином «легалізувати» соціальну роботу як навчальну дисципліну.

Належить відзначити активність західних фондів-донорів, які, розуміючи вагоме значення соціальної роботи, прагнули якнайактивніше утверджувати фахові підходи в соціальній сфері. Так, українсько-фінсько-голландський проект Тасіс Європейського Союзу «Соціальний захист в Україні», реалізований у 1996-1998 роках на базі Міністерства праці та соціальної політики, серед своїх численних компонентів передбачав і розвиток освіти в соціальній сфері. В його рамках діяла спеціальна робоча група з представників навчальних закладів та відбувалося розроблення програми для підготовки фахівців у Чернігівському юридичному коледжі, де ввели нову спеціальність із соціальної роботи: 1997 року — на рівні молодшого спеціаліста, а вже згодом, 1999 року — на рівні бакалавра. Цей же проект підтримував розвиток післядипломної освіти — курсів підвищення кваліфікації для керівного складу системи соціального захисту, для чого у Харківській філії Академії державного управління при Президентові України було створено відповідну програму з менеджменту соціального захисту.

Таким чином в Україні спробували сформувати багаторівневу систему підготовки соціальних працівників. Але за відсутності національної фахової громадської організації, яка б опікувалася питаннями стандартів освіти, зміст навчання соціальної роботи у різних закладах суттєво варіює. Певну координувальну роль у процесі об'єднання зусиль українських викладачів соціальної роботи був покликаний відіграти українсько-британо-бельгійський проект Темпус-Тасіс, спрямований на створення мережі навчальних закладів, які готують соціальних працівників. Цей проект виконувався на базі кафедри соціальної роботи Ужгородського державного університету (Іван Мигович, Ірина Козубовська) за участі університетів та коледжів із різних регіонів. Чимало зусиль до підвищення кваліфікації та згуртування українських викладачів докладали й проекти, реалізовані Дитячим християнським фондом (Лариса Коваль, Ірина Зверева, Галина Лактіонова) у співпраці з різними міжнародними організаціями [8].

Проблеми зростання

Формування і розвиток першої в Україні магістерської програми відбувалися на тлі повсякчасної критики з боку «фахівців». Яка тому причина? Насамперед, бракувало ясного розуміння самого фаху. На перших порах нам, могилянцям, раз-у-раз закидали: «Для кого і для чого ви готуєте своїх студентів? Аби пиріжки бабусям розносили?» Адже ще у 1980-х роках у державному класифікаторі професій виник новий запис — «соціальний робітник» — як робітнича посада, яка не потребує особливих умінь і навичок (низькокваліфікована праця) у нечисленних територіальних центрах із обслуговування самотніх літніх людей. Звісно, що на той час було відсутнє належне розуміння соціального працівника як людини, котра має високий рівень знань щодо запобігання, зменшення та усунення певних соціальних проблем [9].

Колеги з різних ВНЗ запитували: «Чи не краще менеджерів соціального захисту готувати?». Це був період, коли слово «менеджер» лунало по-закордонному привабливо й інтригувало. Так, управляти належним чином — потрібно, але ж хто буде надавати реальні, якісні, сучасні соціальні послуги?

Попервах деякі дискусії під час фахових конференцій доходили до курйозів. Пригадую, як на засіданні секції, яку мені довелося вести (це був 1998 рік), одна досить наполеглива дама із запалом почала мене публічно повчати щодо неправильного тлумачення суті соціальної роботи. Зацікавлена таким гострим випадом, я розпитала гостю про її досвід знайомства із соціальною роботою. Виявилося, що це — досить типовий на той час випадок: кандидат історичних наук, все життя викладала історію КПРС у технічному ВНЗ, тепер перетворилася на «ерудита» із соціальної роботи.

Друге серйозне здивування, незрозуміння й навіть спротив із боку оточення викликав і факт відкриття відразу магістерської програми (без традиційного «бакалаврського підґрунтя»). Та ще й для людей, котрі мали базову освіту в різних сферах — педагогіці, медицині, філософії тощо. Програма була зорієнтована передовсім на підготовку майбутніх викладачів, тренерів, дослідників. А бакалаврська програма із соціальної роботи почала функціонувати тільки кілька років по тому, і її перші випускники прийшли до магістеріуму лише 2001 року.

Серед складних моментів етапу становлення хочеться згадати проблему відсутності україномовної термінології та науково-методичної літератури як такої. Багатьох понять у нашій мові взагалі не існувало, бо не було таких явищ — методів, технік, прийомів роботи тощо. До речі, й дотепер нам доводиться дискутувати з цього приводу. Так, 2003 року побачила світ книжка «Супервізор у соціальній роботі». Мені як її перекладачеві довелося витримати гостру критику, мовляв, не варто засмічувати мову кальками. Але ж «супервізор» — це професійний неологізм, бо в українській мові немає точних аналогів, а сама концепція лише народжується в соціальних службах України. Хоча модульні курси з інновацій та супервізії Школа соціальної роботи проводить від середини 1990-х.

Звичайно, навчатися тим, хто потрапив у число «перших», було важко і, разом з тим, цікаво, бо тут, як уже зазначалося, робили щось таке, чого досі ніхто не робив. Перші студенти згадують: «Нас навчали іноземці, які дуже мало собі уявляли, як може розвиватися соціальна робота в Україні. Ті приклади, які наводилися під час навчання, були переважно прикладами з практики Британії, Португалії, вони не вписувалися в українські реалії». Тепер значна частина наших випускників активно прагне змінити поточну українську практику — аби мати змогу реалізувати власні знання.

Оскільки соціальна робота — прикладна професія, організація практики студентів посідає особливе місце у підготовці працівників відповідного профілю. Отже, на тому етапі відбувався не тільки пошук місць для практики, де справді було що показати студентам, а й налагодження зв'язків із українськими соціальними службами, утвердження поза межами Академії ідеї навчання соціальної роботи, проведення спеціальних модульних курсів для керівників практики із соціальних служб. Перший керівник школи — професор В. І. Полтавець — надзвичайно переймався організацією практики, тим, щоб студенти працювали саме з клієнтами, щоб на це відводилася значна кількість часу в навчальній програмі й це не перетворилося на формалізм, як це часто трапляється у «традиційних» університетах.

Як відомо, в Україні далеко не завжди навчальні заклади, які готують соціальних працівників, приділяють належну увагу практиці та її відповідності програмі теоретичної підготовки (питома вага практики в процесі підготовки соціальних працівників в Україні сягає 3-16 відсотків) [10]. Хоча, безумовно, практика — одна з найважливіших частин професійної та особистісної підготовки соціального працівника до самостійної діяльності. Аналіз навчальних планів підготовки соціальних працівників у різних країнах, проведений 1986 року, засвідчив, що в середньому третина навчального часу там відведена на практику. Тільки в Данії та Фінляндії практична підготовка займає менше третини навчального часу, тоді як у Британії — половину.

Школі вдалося досягти європейських стандартів: нині в нашій магістерській програмі майже третину часу відведено на різні види практики. Студенти працюють у таких організаціях, як денний центр ресоціалізації наркозалежної молоді, медико-реабілітаційний центр для людей із психічними захворюваннями, в Українському фонді соціальних інвестицій, у благодійному товаристві допомоги інвалідам та особам із інтелектуальною недостатністю «Джерела», в єврейському благодійному Фонді «Хесед-Авот», у

реабілітаційному центрі для людей, які вийшли з місць позбавлення волі, та багатьох інших недержавних і державних організаціях. Звісно, база практики формувалася поступово, керівники практики здебільшого самі навчалися у Школі.

У проєкті зі створення ШСР виникало багато проблем: змінювалися викладачі, виникали колізії з Міністерством освіти, з тим, як будувати розклад, як вбудуватися в плани Університету... Чимало колег-науковців висловлювали впевненість, що діяльність Школи згорнеться із завершенням підтримки Євросоюзу. Але Школа зуміла стати самостійною, активно функціонувати як структурний підрозділ Академії. Той період не можна назвати аж надто легким, оскільки українським викладачам довелося перебрати на себе кілька курсів, які читалися закордонними колегами, на кафедру прийшли нові люди, складалися нові стосунки.

Попри згадані тут і не згадані труднощі, Школа соціальної роботи НаУКМА посіла унікальне місце серед інших кафедр соціальної роботи України. Адже навчання на бакалаврській та магістерській програмах, а також на курсах підвищення кваліфікації для фахівців соціальної сфери відбувається з використанням західних моделей та нових освітніх технологій. При підготовці студентів наголос робиться на практичній підготовці, знайомстві з кращим світовим досвідом. Принципами навчання, яких дотримуються викладачі Школи, є індивідуальний підхід та зосередженість на студенті, автономія студента, фасилітаторська роль викладача, партнерство, інтерактивний характер навчання, інтеграція теорії й практики. Більшість курсів, що викладаються нині в Школі, є авторськими. Вони розроблені з урахуванням найсучаснішого закордонного досвіду навчання соціальних працівників. Написано низку навчальних посібників та монографій, які розвивають теоретико-методологічну базу соціальної роботи та соціальної політики.

2002 року Школу (до речі, єдину з усієї України) було прийнято до Європейської асоціації шкіл соціальної роботи, що, на нашу думку, є свідченням визнання рівня підготовки та якості її програм.

За 10 років змін зазнав не тільки зміст програми із соціальної роботи, іншими стали й викладачі. Нині у Школі викладають не іноземці, а здебільшого випускники Школи (її магістеріуму та модульних курсів), котрі вже мають власний досвід практичної роботи в соціальній сфері. За їхніми плечима — не тільки викладання в університеті, а й проведення тренінгів, надання експертних та консультаційних послуг у проєктах, безпосередня робота в соціальних службах та супервізія персоналу, підготовка навчальної та науково-методичної літератури.

Наразі Школу соціальної роботи можна розглядати як зриме втілення педагогічної інновації, що ґрунтується на вдумливому використанні Можливостей міжнародних проєктів та програм обміну, а також українських традицій творчого навчання.

Розвиток першої в нашій державі магістерської програми із соціальної роботи віддзеркалює послідовність адаптації закордонних Методик до українських умов: від запозичення й орієнтації на зарубіжних спеціалістів — до спроби вироблення власних підходів, що відповідали б українським традиціям і реаліям, а також прийнятим стандартам практики соціальної роботи та соціальної освіти.

Теперішні проблеми

Із появою перших студентів, котрі мали освіту із соціальної роботи, здобуту в НаУКМА та інших українських навчальних закладах, у ШСР розпочався принципово новий етап розвитку магістерської програми. Тоді було прийнято рішення радикально її трансформувати й запровадити дві спеціалізації.

Один напрям дістав назву «Консультування». Ця спеціалізація передбачає поглиблене вивчення технік психологічного консультування, проведення групової роботи, технології проведення тренінгу, — всього того, що дозволяє проводити індивідуальне, групове та сімейне консультування клієнтів соціальних служб. Другий напрям називається «Соціальне адміністрування». Він має на меті детально ознайомити студентів із методами аналізу політики та особливостями соціального планування, соціальною політикою різних країн

світу, дати прикладні знання з менеджменту, зокрема, написання проектів та управління ними, налагодження інформаційного забезпечення тощо. Причому кожного року є низка студентів, котрі опановують не одну, а відразу дві спеціалізації, а це збільшує шанси наших випускників на ринку праці.

Навіщо потрібні були ці зміни? Школа прагне зберегти свою відкритість для випускників інших навчальних закладів, інших спеціальностей. Адже досвід показав, що студенти, котрі мають освіту в галузі філософії, релігієзнавства, психології, медицини, соціології, привносять цікаві методи, підходи, теоретичну базу та проблематику в опановувану ними сферу соціальної роботи, що позитивно впливає на розвиток та покращує імідж професії. Перехід до блоків дисциплін та спеціалізованих вибіркових курсів у рамках магістерської програми дозволяє зробити програму гнучкішою і врахувати різнопланові потреби студентів.

Складність нинішнього періоду зумовлена ще й тим, що студенти першого року (а всі — незалежно від базової освіти) — складають письмові вступні іспити, зокрема із фаху) мають різний рівень базових знань із соціальної роботи. Щоб здобути якісну освіту, ті, хто має освіту в іншій сфері, повинні прослухати разом зі студентами бакалаврату курси «Вступ до соціальної роботи», «Теорії та методи соціальної роботи», «Соціальна політика». Це, з одного боку, перевантажує студентів-новачків у соціальній роботі, а з іншого — ніби пригальмовує студентів-старожилів, котрі відчують, що вони могли б отримати більше знань і мати більш насичений розклад. Такий дисбаланс змушує шукати нових підходів до організації програми, стає підґрунтям для подальшого розвитку й вдосконалення.

Відчутними є неузгодженість концепцій, на яких ґрунтується викладання базових курсів із соціальної роботи у різних університетах, та відсутність національних стандартів підготовки соціальних працівників. Нині про цю проблему розмежування рівнів підготовки за предметами та врахування вертикальних міжпредметних зв'язків говорять і представники інших навчальних закладів [11].

Складним моментом у нинішньому розвої соціальної роботи як академічної дисципліни та практичної діяльності є взаємовідношення між фахами «Соціальна робота» і «Соціальна педагогіка». Чомусь в Україні виявляється певне протистояння між цими двома спорідненими галузями знань. «Соціальна робота» є, певною мірою, «попелюшкою» в академічному світі. Офіційно в нашій країні встановлені лише два освітні рівні із соціальної роботи — спеціаліст та магістр. Студенти, що опановують цей фах у бакалавраті, отримують диплом «бакалавра соціології» із сором'язливою згадкою у дужках про соціальну роботу. Аспірантури за цим фахом так і не відкрито. Тим часом спеціальність «Соціальна педагогіка» має усі освітньо-кваліфікаційні рівні та аспірантуру. Не дивно, що нині кількість кафедр соціальної педагогіки значно перевищує кількість кафедр соціальної роботи, виникають кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи або соціології та соціальної роботи. І все це відбувається тоді, коли на Заході соціальна робота виразно позиціонована як окремий фах, і навіть якщо програма із соціальної роботи перебуває в складі факультету соціології та соціальної роботи, її повинен очолювати керівник із освітою в галузі соціальної роботи, інакше вона не отримає ліцензію.

Особливу ситуацію в Школі соціальної роботи створює й те, що вона виконує, на перший погляд, «неспецифічні функції». Це і посилене навчання практиків соціальної роботи на численних курсах підвищення кваліфікації, і виконання експертних послуг, і постійне спілкування з представниками міжнародних організацій, зацікавлених мати фаховий коментар щодо становища соціальної сфери в Україні. Не кажучи вже про постійні візити колег з інших навчальних закладів, охочих почерпнути інформацію про зміст та методи викладання у Школі. Фактично вона перетворилася на інформаційно-ресурсний центр чи інформаційно-методичний центр, що й варто було б офіційно закріпити за нею.

Якщо спробувати оцінити ефективність програми, як-то водиться, за її випускниками, то отримаємо суперечливу картину. З одного боку, у Школи немає безробітних випускників. І чимало з них розвивають модерні соціальні служби, надаючи допомогу тим, на кого традиційно не звертав Уваги радянський соціальний захист. Однак правда й те, що далеко не всі з них ідуть працювати у соціальну сферу, влаштовуючись у комерційні структури. Дехто

воліє повернутися до попереднього фаху перекладача, економіста, менеджера, бо ж це дає змогу отримувати вищий дохід (хоча Нам відомі й такі випадки, коли після кількох років роботи перекладачами наші випускники переходять на роботу до соціальних проектів).

Іншою перешкодою на шляху працевлаштування студентів у соціальних службах, особливо державних, стає їхня обмежена можливість застосовувати отримані у Школі знання. Щоб зрозуміти це, достатньо послухати відгуки студентів після відвідин деяких місць практики, де їм пропонують низькокваліфіковану або ж рутинну роботу. Тому й потрапляють наші випускники здебільшого до українських недержавних та міжнародних організацій, пишуть власні проекти й виграють гранти, створюють нові програми, стають керівниками підрозділів, викладачами, тренерами, дослідниками, бо в державному секторі для них поки не знаходиться місця.

Професія є, дебати тривають

Становлення соціальної роботи як фахової діяльності в Україні та в пострадянському просторі супроводжується гострими дебатами науковців та практиків. Чи можна вважати соціальною роботою створену в СРСР систему соціального захисту? Чи можлива справжня соціальна робота, орієнтована на активізацію її користувачів, за умов домінування у суспільстві патерналістської моделі стосунків? Чи приживуться в Україні з її конфліктною культурою фахові принципи безоцінкового ставлення й толерантності?

У країні, де панував патерналізм та ієрархічна система відносин, не тільки соціальні працівники, а й клієнти часто не готові до сучасної ідеї розподілу обов'язків між фахівцем і клієнтом у розв'язанні певної проблеми. Клієнти демонструють схильність до інфантильності, споживацтва, безпорадності, зведеної в ранг поведінкового принципу. Залишається актуальним і брак суспільного розуміння в цілому. Влітку 2004 року мені довелося почути з вуст ректора одного з київських видавництв: «Фах Дсоціальна робота»? Хіба таке взагалі існує? І що це за вислів Дцінності соціальної роботи"? Якимось неправильно сформульовано!»

З іншого боку, соціальні працівники часто демонструють авторитаризм і зверхність до думок і потреб клієнтів. Тому фахово підготовлені соціальні працівники мають кинути виклик таким стосункам, що віддзеркалюють систему радянських суспільних відносин.

Серед інших дискусійних моментів, що негативно позначаються на розвитку практики соціальної роботи, варто було б назвати розпорошеність соціального захисту між різними відомствами, відсутність скоординованості зусиль. Так, проблемами дітей-інвалідів може одночасно займатися Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство у справах сім'ї та молоді, Міністерство освіти та науки, Міністерство охорони здоров'я.

Система соціальних служб в Україні поволі змінюється, їх стає дедалі більше й різного плану. У державному класифікаторі професій зазначено чимало посад, на яких можуть працювати спеціалісти із соціальної роботи. У кожному обласному й районному центрі діє низка державних і недержавних організацій, які надають соціальні послуги. Проте сама ця система потребує цілеспрямованого державного розвитку—організаційного правового, кадрового. Головні вади цієї системи — це фрагментарність, орієнтованість на стаціонарний догляд, відсутність безперервності у наданні послуг конкретним групам, клієнтам. Цілком очевидно, що в країні не витворено систему інтегрованого догляду, особливо для людей із функціональними обмеженнями, людей із психічними розладами, ВІЛ-інфікованих та інших уразливих груп.

Відсутність стандартів соціальних послуг — відсутність уявлень про якість — відсутність очікувань від рівня діяльності соціальних працівників — такий своєрідний ефект доміно, який спостерігається нині. І все це зумовлює низькі вимоги до якості підготовки фахівців, повільний розвиток соціальної роботи як науки та практики.

Не працює в Україні й Закон «Про соціальні послуги», який мав би створити мінімальну правову базу для практики соціальної роботи. Дотепер не запроваджено ані ліцензування соціальних служб, ані реальні стандарти, ані механізм соціального замовлення, який би дозволяв укладати угоди між державними й недержавними організаціями щодо

надання соціальних послуг.

Бракує й фахового контролю за якістю навчання та якістю практики — те, що в багатьох країнах світу держава делегує відповідним професійним асоціаціям. Тим часом в Україні й досі немає єдиної, визнаної всіма національної Асоціації соціальних працівників. Діє Ліга соціальних працівників (утворення зі співробітників державних центрів соціальних служб для молоді), профспілка працівників соціальної сфери (нове фахове утворення Мінпраці), Асоціація соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної роботи (що об'єднує нечисленних викладачів соціальної роботи). Остання з перелічених організацій наприкінці 2003 року ухвалила Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи, який ще має бути поширений і прийнятий широким загалом соціальних працівників.

Разом із тим за 10 років, що минули від часу створення першої в Україні навчальної програми вищого рівня освіти, чимало змінилося й у підготовці соціальних працівників, і в самій практиці соціальної роботи. Досвід дозволяє говорити про те, що спроба впровадження нової навчальної програми, яка виходить із потреб суспільства і значно випереджає наявні потреби ринку праці, виявилася вдалою. Історія ШСР підтверджує, що університет може стати каталізатором змін у світі поза його стінами, стимулювати розвиток практичної діяльності у певній царині, готувати фахівців на перспективу, здатних змінювати контекст, аби застосувати нові знання, які не відповідають старому, історично успадкованому контексту. Так сталося із соціальною роботою в Україні. І ті, котрі насміхалися з нового фаху та його ентузіастів (мовляв, що це за вигадка — соціальна робота і соціальні працівники!), уже не сидять у своїх владних фотелях, а в країні розвиваються сучасні соціальні служби із фаховими соціальними працівниками.

1. Попович Г. Соціальна робота в Україні та за рубежом. — Ужгород, 2000.
2. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія та методи соціальної роботи. — К., 2002.
3. Социальная работа : Пособие для студентов вузов / Под ред. В. И. Курбатова. — Ростов-на-Дону, 1999, с. 8, 40.
4. Лоренц У. Социальная работа в изменяющейся Европе. — К.; Амстердам, 1997., с. 19.
5. Соловьев А. Процесс рождения новых профессий: социальная работа в США, Великобритании и России // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / Под ред. Ш. Рамон.—М., 1997, с. 119.
6. Новиков Б. В. Факультет соціології НТТУ «КП»: від ліцензування до акредитації// Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — 2003.—№ 1, с. 116.
7. Ferge Z. A Society in the Making: Hungarian Social and Societal Policy, 1945-1975. — Harmondsworth, 1979, с. 63.
8. Соціальна робота: У 3-х ч./За ред. Т. Семигіної, І. Григи. — К., 2004. — 4.1., с 52-53
9. Аалтонен Е. Навчання соціальної роботи в рамках проекту соціального захисту проекту TACIS // Соціальна політика і соціальна робота. —1997. -JP1-C 67-70.
10. Сидоров В. Навчання практиці соціальної роботи в Україні: шлях в Європу // Соціальна політика і соціальна робота. — 2002. — №3-4, с 17.
11. Кривоконь Н. І. Готуємо фахівців соціального захисту населення // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. —2003. —№ 1. — С 153-156.